

Butkens en Butjesstraat

door R.H. Alma

Inleiding¹

De Butjesstraat heeft zich de afgelopen decennia al in meer aandacht kunnen verheugen dan welke straat in de stad Groningen ook². Zowel de herkomst van de naam als de ervan afgeleide woorden gaven daar de nodige aanleiding toe. Zo blijkt de Groninger schimpnaam 'butje' afgeleid te zijn van de school voor zwakzinnige leerlingen die in de wandeling Butjesschool heette. De school ontleende zijn naam aan de Butjesstraat waar zij gevestigd was. De straat was op haar beurt genoemd naar de vijftiende-eeuwse eigenaar van het huis op de hoek van de Butjesstraat en de Oude Ebbingestraat. Ebeling wijdde zich aan een systematisch onderzoek naar de achternaam *Butkens* en kwam tot de conclusie dat de aannemelijkste etymologie een patroniem was, afgeleid van de voornaam *Butke* die in de familie in gebruik zou zijn geweest, maar tekent daarbij aan dat bij gebrek aan genealogische gegevens over de familie nog geen definitief uitsluitsel kan worden gegeven.

Op twee vragen in deze discussie wil ik hieronder nader ingaan. Ten eerste kan iets nauwkeuriger aandacht besteed worden aan de overgang van de familienaam *Butkens* naar de straatnaam Butjesstraat in het licht van de geschiedenis van die straat. Vervolgens zal ingegaan worden op de herkomst van deze familienaam om te onderzoeken of een patronymicale herkomst aannemelijk is.

Van Butkens tot Butjesstraat

Van de familie *Butkens* zijn met name slechts zes personen bekend, van wie de familierelatie niet geheel vastgesteld kan worden. Hoe lang de familie in de stad Groningen woonachtig was, is onzeker. Voor het eerst treffen we leden aan in 1454, wanneer de voogden van de kinderen van wijlen *Johan Butkens* en *Hille*, tezamen met *Hille* en haar tweede echtgenoot *Wygbolt Smyt* een huis en hofstede tussen Boteringe- en Ebbingepoort (dus in de huidige Hardewikerstraat) verkopen³. Onder de vijf voogden vinden we *Roloff Butkens* en *Johan Butkens*, die dus ongetwijfeld nauwe verwanten van de overleden *Johan Butkens* zijn. Dat lijkt erop te wijzen dat de familie

---

¹ Dit artikel is enkele jaren geleden geschreven voor plaatsing in het tijdschrift *Driemaandelijke bladen (DMB)* en was reeds geaccepteerd en geredigeerd, toen bleek dat de verschijning van het tijdschrift beëindigd zou worden. Het onderwerp (de combinatie van naamkunde en genealogie) misstaat echter ook niet in *Gruoninga*. Dank is verschuldigd aan de voormalige redactie, m.n. aan dr. R.A. Ebeling, voor hun opmerkingen.

² S. Reker, 'Wisselende betekenissen - blijvende vorm. 'Butje' van wijnzak tot malloot', *DMB* 44 (1992) 140-146; F.J. Bakker, 'De Butkensstraat', *DMB* 45 (1993) 52-54; R.A. Ebeling, 'Nogmaals Butkens(straat)', *DMB* 47 (1995) 36-42.

³ Kloosterarch., inv.nr. 335, reg. 314.

al geruime tijd vóór 1454 in de stad gevestigd was, ofschoon ik geen eerdere vermeldingen vond.

De *Johan Butkens* die in 1454 nog in leven was, verkreeg in 1464 het gildrecht tegelijk met *Herman Butkens*⁴, vermoedelijk een broer of neef. In 1479 is *Johan* medevoogd over de dochter van *Herman* bij zijn eerste echtgenote *Ave*⁵. Op *Herman* komen we hieronder nog terug.

Roelof Butkens is in dit kader interessanter, want in hem vermoed ik dat we de naamgever van de Butjesstraat moeten zien. Het pand van in de zuidwesthoek van die straat was in 1457 nog eigendom van *Roloff Wyltingk*. In dat jaar namelijk komt het Olde Convent met zes eigenaren van huizen aan de westzijde van de Oude Ebbingestraat overeen dat een nieuwe watering van 5 holtvoeten breed aangelegd zal worden tussen hun grond en de conventsmuur. Beide partijen dragen de helft van de kosten en er zal een poort gebouwd worden aan de noordzijde van de watering tussen de conventsmuur en de ‘tymmer’ van *Roloff*. *Roloff* en zijn buurman *Clawes Hopenbinder* staan verder toe dat onder de watering aan hun muren een secreet gebouwd zal worden⁶. Uit de namen van de eigenaren en de beschrijving van de situatie blijkt dat de poort gelocaliseerd moet worden aan de westzijde van *Roloffs* erf aan de Butjesstraat, terwijl het pand aan de zuidzijde van de huidige Butjesstraat eigendom was van *Wyltingk*. De straat zelf had blijkbaar nog geen algemeen gangbare naam. Vermoedelijk was zij ook nog niet bijzonder oud. In 1405 pacht *Alte Schulten* zone voor eeuwig de hofstede waar zijn huis op getimmerd staat in de westzijde van de Ebbingestraat, van *Berend Hornekinc* en *Wicbolt Elhorn*. De huur kan afgekocht worden, waardoor de pachtovereenkomst in feite beschouwd werd als een verkoop van een huis waaruit een rente gaat⁷. Later is achter op deze akte genoteerd ‘van rente uut *Rolef Buttikens* huse nichil’.⁸ Dat duidt erop dat het huis later in eigendom van *Roelof Butkens* gekomen is en dat maakt het aannemelijk dat het hier het huis betreft dat in 1457 in eigendom van *Roloff Wyltingk* was en korte tijd later in handen van *Butkens*. In 1405 ligt ten noorden van dit huis een onbebouwd erf dat ook eigendom was van de verkopers *Hornekinc* en *Elhorn*. Het heeft er daardoor alle schijn van dat de Butjesstraat na 1405 is aangelegd over dit erf. In dat geval heeft de straat niet alleen haar naam ontleend aan de eigenaar van één van de twee hoekpanden, maar is de relatie dus nauwer. Of het onbebouwde erf na 1405 weer in de handen van de eigenaar van het pand aan de zuidzijde gekomen is, is niet bekend, maar onwaarschijnlijk is dat niet.

Na 1457 moet het pand in elk geval eigendom van *Roelof Butkens* zijn geworden. In 1472, wanneer het Olde Convent met zes belendende huiseigenaren aan de westzijde van de Ebbingestraat overeenkomen een straat te leggen vanaf ‘Butkens strate’ tot aan

---

⁴ W.G. Doornbos en D.F. Kuiken, *Gildrechtboek van de stad Groningen 1434-1710* (Groningen 1996).

⁵ Arch. Armhuiszittendgasthuis, inv.nr. 775, oud reg. 139.

⁶ Kloosterarch., inv.nr. 385, reg. 367.

⁷ Vergelijk de transfix aan deze akte van 1503 (Arch. Parochiekerken, inv.nr. 99, reg. 510).

⁸ *Oorkondenboek van Groningen en Drente*, II (1899) nr. 1199.

de stadsmuur.⁹ Dat met deze naam niet aan de naam van een familie maar aan de achternaam van een concrete persoon gedacht moet worden, blijkt uit een aantekening uit deze zelfde periode. In een ongedateerde lijst van renten die de Kalendebroederschap bezit, is sprake van een rente uit drie kamers aan de noordzijde van ‘*Rolef Butkens strate*’.¹⁰

Roelof Butkens is mogelijk korte tijd later overleden, want in 1479 en 1483 blijkt het huis in eigendom van de eerder genoemde *Herman Butkens*, die vermoedelijk een zoon of neef van hem was. Deze verkoopt namelijk in dat jaar een rente uit zijn huis en hofstede en kamers aan de westzijde van de Ebbingestraat.¹¹ Ten noorden van het huis ligt ‘eene strate’, waarmee de huidige Butjesstraat bedoeld is. Dat de straat niet van een naam voorzien is, geeft aan dat de naam dan nog niet tot definitief toponiem is uitgegroeid, maar dat de eerdere vermeldingen nog gerelateerd worden aan de belerende eigenaar van dat moment.

Met *Herman Butkens* krijgen we in genealogisch opzicht iets meer vaste grond onder de voeten, waardoor de sociale positie van de familie nader bepaald kan worden. In 1470 wordt hij lid van het brouwersgilde. In 1479 is *Ailbet Alberda* voormond over zijn dochter bij zijn eerste vrouw *Ave*. Deze raadsheer, hoofdman en burgemeester zal een verwant zijn van *Ave*, zodat de familie *Butkens* in de hogere regionen van de stedelijke stratificatie verkeert. *Herman Butkens* was nog in leven in 1500.¹² Zijn in 1479 genoemde dochter blijkt later *Gebbe* te heten en huwde eerst met *Cornelis Horenken*¹³ en vervolgens met *Wicher Helt*, o.a. in 1519 raadsheer. Beide echtgenoten behoorden tot bekende stad-Groninger families. Het echtpaar verkoopt in 1502 een rente uit het huis op de hoek van de Butjesstraat, dat vermoedelijk op dat moment nog in bezit van *Gebbes* vader is. Volgens dorsale aantekening op deze akte is het onderpand in 1509 publiek verkocht.¹⁴ Daarmee raakte het huis uit het bezit van de familie *Butkens*. In 1536 staat het te boek als ‘Saemmelers huus’¹⁵, naar de eigenaar *Albert Sameler*¹⁶, en in 1543 is het eigendom van *Johan Vlaskoper*¹⁷. De straatnaam is dan echter al versteend tot Butjesstraat, zoals in 1539 blijkt.¹⁸

Als familienaam treffen we *Butkens* in Groningen voor het laatst aan in 1507 bij de notaris *mr. Roelof Butkens*¹⁹, die in 1500 als inwoner van Groningen genoemd wordt.²⁰ Dat de naam tot op de dag van vandaag voortleeft, moet aan het toeval toegeschreven worden. De familie heeft het pand op de zuidwesthoek van de

---

⁹ Kloosterarch., inv.nr. 386, reg. 545.

¹⁰ Arch. Broederschap der Kalenden, inv.nr. 1, fol. 32v.

¹¹ Arch. Parochiekerken, inv.nr. 507, reg. 338.

¹² Arch. Parochiekerken, inv.nr. 95.

¹³ Coll. R.K. Driessen, inv.nr. 23, akte van Elisabethavond 1503.

¹⁴ Arch. Armhuiszittendgasthuis, inv.nr. 775, oud reg. 211.

¹⁵ R.H. Alma en W.G. Doornbos, *Zestiende-eeuwse bevolkingslijsten van de stad Groningen 1535-1543* (Groningen 1994) 35.

¹⁶ Arch. Armhuiszittendgasthuis, inv.nr. 775, in dorso.

¹⁷ Arch. Armhuiszittendgasthuis, inv.nr. 84, oud inv.nr. 15.

¹⁸ Arch. Jacob- en Annengasthuis, Aanwinst 1982.4, inv.nr. 18.

¹⁹ Kloostarch., inv.nr. 20, fol. 141r, reg. 944: ‘*Rodolphus Butgens*’.

²⁰ Arch. Parochiekerken, inv.nr. 95.

Butjesstraat nog geen 50 jaar in eigendom gehad. De geschiedenis van de naam vertoont daarmee grote overeenkomst met de Donkersgang en Lamme Huingestraat, die in dezelfde periode ontstonden. Daartegenover staan vele namen van Groninger straten en gangen die uiteindelijk de tand des tijds niet doorstaan hebben, zoals Jacob Graelsgang, Joest Steenmetsersgang en Trumpershof.

De naam Butkens

Hoewel een complete genealogie van de familie *Butkens* nog niet op te stellen is, durven we wel te stellen dat de leden die we in bronnen gevonden hebben aan elkaar verwant zullen zijn en dat de familie zich uiterlijk enige decennia vóór 1454 in de stad gevestigd zal hebben. Het is natuurlijk niet uit te sluiten dat de familie al langer in het Groningse woonachtig was, maar dat zij de achternaam *Butkens* nog niet voerde. Het is daarom zinvol om te bezien of de naam elders gevonden wordt. Dit blijkt inderdaad het geval te zijn. Zo vinden we in 1409/1410 een *Henric Butken* in de stadsrekeningen van Deventer vermeld²¹ en in 1415 en 1421 worden in het Gelderse Huissen een *Herman Butken* en de schepen *Engelbert Butken Hendrikszoon* genoemd²². Verder naar het oosten, in Duitsland, en naar het zuiden, in België en Zuidwest-Brabant leven eveneens families met die naam. De bekendste vertegenwoordiger is wel de bekende en beruchte zeventiende-eeuwse genealoog *Christophorus Butkens*, schrijver van de *Annales généalogiques de la maison de Lynden* (Antwerpen 1626) en *Trophées tant sacrés que profanes du Duché de Brabant* (Antwerpen 1641). Het heeft weinig zin op deze families nader in te gaan; het volstaat te constateren dat elders verschillende geslachten *Butken(s)* gevonden worden en dat een herkomst van de familienaam buiten Groningen gezocht zou kunnen worden. Dichterbij vond ik slechts één vermelding die op een locale herkomst kan wijzen. In 1451 pacht de Overijsselse *Seyno Esschinge* van Sandwijck het goed 'Butkenguet' in het kerspel ten Broeke in het gerecht van Selwerd, waarmee Westerbroek bedoeld is.²³ Verdere vermeldingen van dit goed, noch van zijn bewoners vond ik niet, zodat niet vast te stellen is of de familie Butkens zijn naam ervan afgeleid heeft of andersom.

De zeventiende-eeuwse genealogen Van Rhemen maken melding van een aantal, ongetwijfeld Gelderse families die zij groeperen onder het kopje '*Chabot, Butkens, Bott*', zonder aan te geven hoe de verwantschap tussen deze geslachten zou liggen. Wel geven zij een wapen: drie botten, met de kop naar boven gericht²⁴. Dit kan erop wijzen dat de herkomst gezocht moet worden in de vis met die naam, maar men moet erop bedacht zijn dat sprekende wapens zich doorgaans weinig aantrekken van etymologie.

Hoe weinig concrete antwoorden deze informatie ook biedt, we kunnen stellen dat er voldoende mogelijkheden zijn om een niet-Friese of -Ommelander herkomst van de

---

²¹ G.M. de Meyer ed., *De stadsrekeningen van Deventer* II (Groningen 1971) 488, 490 en 505.

²² J.I. van Doorninck, *Tijdrekenkundig register op het Oud Provinciaal Archief van Overijssel* II (Zwolle 1859) 226, 255, 256.

²³ S. Muller Fzn., *Regesten van het archief der bisschoppen van Utrecht* (Utrecht 1919) reg. 3577; Van Doorninck, *Tijdrekenkundig register* II, 235. Het jaartal is abusievelijk op 1421 gesteld.

²⁴ Gelders Archief, Collectie Van Rhemen, Ms. 7C, pag. 462-467.

Groninger familie *Butkens* te veronderstellen. Daarmee komt de hypothese van Ebeling dat de naam afgeleid is van de voornaam *Butke** al onder druk te staan. Het diminutieve suffix -ke(n) is vóór en na de 15de eeuw productief geweest, zodat uit naamkundig oogpunt geen bezwaren tegen deze etymologie in te brengen zijn. Feit is echter dat ik die voornaam, noch varianten in geen enkele oorspronkelijke bron heb aangetroffen. De enige mij bekende vermelding betreft die van een vonnis ‘tusschen *Wytken Mennema, Bywen to How ende Butken Haykumma*’, geveld door een redger van Ulrum c.a. in 1474.²⁵ Het protocol waarin deze vermelding gevonden wordt, blinkt niet uit in nauwkeurigheid: de stad-Groninger secretarissen die de aantekeningen maakten, willen nog wel eens namen verbasteren, zodat niet uit te sluiten is dat *Butke* ten rechte *Butte* moet heten, wat paleografisch zeer verklaarbaar is doordat in de vijftiende eeuw een dubbel-t dikwijls als ck geschreven werd. Een andere vermelding, namelijk van *Popeka Butkens* in de vroege vijftiende eeuw, blijkt na vergelijking af te vallen, omdat hier *Buttens* gelezen dient te worden²⁶.

Afgezien van het niet ondubbelzinnig voorkomen van de naam *Butke* is er nog een reden om de etymologie van de naam niet in eerste instantie in de Ommelanden te zoeken. Zoals we zagen dragen de met name bekende mannelijke leden van het geslacht de voornamen *Roelof* (twee keer), *Johan* (twee keer) en *Herman*. Dit alles zijn namen die vóór het begin van de vijftiende eeuw behoren tot het inheemse voornamenbestand van de stad Groningen, maar in de Ommelanden vrijwel onbekend zijn. Zonder al te diep op deze materie in te gaan — ik hoop dat in een ander verband nog uitgebreid te doen — maakt deze concentratie van ‘niet-Friese’ namen het onwaarschijnlijk dat de familie kort vóór de eerste vermelding uit de Ommelanden stamt.

Conclusie

Samenvattend durf ik weinig met zekerheid over de etymologie van de naam *Butkens* te stellen. Ik kan hoogstens het vermoeden uitspreken dat er een relatie met de vis ‘bot’ bestaat, zonder dat er een uitspraak over de motivatie te geven is: was een voorvader viskoper (beroepsnaam) of had hij een scheve mond (bij- of scheldnaam)? Daarnaast is evenmin uit te sluiten dat de familie een relatie met het Butkenguet te Westerbroek had, waardoor de vraag kan verschuiven naar de herkomst van dat toponiem. Als enige concrete conclusie wil ik wel poneren dat mij een herkomst van de voornaam *Butke* onwaarschijnlijk voorkomt. Daarvoor zijn er teveel betere alternatieven beschikbaar, nu gebleken is dat de naam buiten Groningen al vroeg enige verspreiding gekend heeft.

---

²⁵ H.J.K., inv.nr. 1, pag. 83. Gedrukt: H.O. Feith, *Warfsconstitutiën en oordeelen* (Groningen 1863) 109.

²⁶ R. Alma en O. Vries, ‘Summa agrorum in Slochtra’, *Us wurk* 39 (1990) 1-48, sub nrs. 385, 458, 469, 503 en 521.